

KİTAP TANITIMI

SUDÛR KÖKEN VE SÜREÇ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Eyüp Şahin

Yayınevi Yayınları, Ankara, 2017

© İrfan KARADENİZ^a

Düşünce tarihinde önceden beri tartışılan meselelerden birisi yaratıcının varlığı iken, bir diğeri ise çokluğun O'ndan nasıl meydana geldiği meselesidir. Antik felsefede Plotinus'un ortaya atmış olduğu sudûr teorisi bu soruna bir cevap mahiyetindedir. Mezkûr teori İslam dünyasında Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ başta olmak üzere birçok önemli filozof tarafından ele alınıp incelenmiş, belli yönleriyle savunulmuş, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi filozoflar tarafından da tenkit edilmiştir. İslam felsefesinde Tanrı ve âlem arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan teoriler arasında önemli bir yer teşkil eden bu teori hakkında ülkemizde iki tane yüksek lisans çalışması¹ yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda sudûr teorisi islam filozofları üzerinden mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Değerlendirmemize konu olan *Sudûr Köken ve Süreç Açısından Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* isimli eser ise kavram merkezli bir inceleme ortaya koymaktadır. Bu eseri yukarıda zikredilen çalışmalardan ayıran en temel nokta kavramın kökenini analiz ederek İslam düşünürlerinin bu kavramı nasıl dönüştürdüklerini göstermeye çalışmasıdır. Bu yönüyle eserin İslam felsefe tarihinde ciddi bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

^a Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, irfan.karadeniz@erdogan.edu.tr

¹ Mehmet Ali Yeşil, "*Farabi ve İbn Sina'da Sudur Nazariyesi*" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005); Hulusi Arslan, "*Farabi ve Gazali'ye Göre Sudur ve Yaratma Nazariyelerinin Karşılaştırılması*" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1994).

Üç bölüm üzere tanzim edilen eser “Köken Açısından Sudûr”, “Süreç Açısından Sudûr” ve “Antikiteden İslam Dünyasına: Süreç Açısından Sudûr” şeklindeki ana başlıklardan oluşur. Birinci bölümde Şahin, Hesiodos-Platon-Aristo gibi düşünürlerinin âlem tasavvurlarını mukayeseli olarak ele alır. Burada bir yandan düşünürlerin birbirlerinin fikirlerinden nasıl beslendikleri görülebilirken öte yandan Plotinus’un sudûr teorisini bina ederken etkilendiği düşünürler de görülür. Hesiodos âlemi doğurma süreci şeklinde izah etmiş ve Platon’un âlem anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Platon’a göre ise âlem, Tanrı Demirgue’nin kaos’tan kozmosa çıkarmasıyla meydana gelmektedir. Platon’un dünya ve dünya üzerindeki yıldızlardan oluşan iki farklı küre olarak tasvir ettiği âlem, 15. asra kadar geçerliliğini sürdürecektir olan gök cisimlerinin dünya etrafında döndüğü Aristocu âlem anlayışının doğmasında etkili olmuştur. Aristo ise âlemi izah ederken üç ilke ortaya koymuştur: (1) Öncelikle âlem iç içe geçmiş kürelerden ibarettir. Gök ise dairesel hareket eden bu kürelerden müteşekkil bir yapıdır. (2) Her gezegende bir küre bulunmakta ve kürenin hareketiyle gezegenler de hareket etmektedir. (3) Küreleri hareket ettiren ise İlk Muharrik’tir. Sonraki dönemlerde Ptolemy’nin (Batlamyus) kendinden önceki âlem anlayışlarını yorumlayıp geliştirerek bir sistem kurması yine bu etkileşimin bir ürünüdür. Kısacası her filozofun kendisinden önceki entelektüel mirası tahlil edip onu yeniden tanzim ederek ortaya koymasıyla nihai şeklini alan sudûr teorisi İslam dünyasına bu şekliyle aktarılmıştır.

Helenistik dönem içerisinde Epikurus, Aristo’nun sonlu âlem anlayışını kabul etmeyerek sınırsız ve sonsuz bir âlem fikrini benimser. Tanrı onun düşüncesinde bir takım cisimsel suretlere sahip, insan ve âlemle ilgilenmeyen ve doğa güçlerinin insan zihnine kazandırdığı toplumsal bir uzlaşının ürünü olarak yer alır. Lucretius âlemi Tanrı veya Tanrıların eseri olarak görmez. Dolayısıyla âlemin zaman içerisinde yaratıldığı fikrini tenkit eder. Ona göre âlem, sınırsız sayıda atomların ezeli bir sürece bağlı olarak birbiriyle çarpışıp bu çarpışmadan sonsuz sayıdaki birleşmenin doğmasıyla ortaya çıkar. Şekilsel de olsa Epikurus’un bir Tanrı fikrine sahip olduğu görülürken Lucretius ise ortaya koymuş olduğu âlem fikrinde Tanrı’ya gerek olmadığını benimser. Platon geleneğini devam ettirerek Epikurus’a muhalif bir çizgide olan Laertius ise Tanrı’yı âlemde içkin olarak düşünerek âlem ve Tanrı kavramı arasında bir irtibat kurar. Stoacı nedensellik fikrini yorumlayan İskender Afrodisî ise her şey bir nedene bağlı olsa da nihai olarak nedensiz bir Tanrı fikrinin zorunluluğunu teselsülün imkânsızlığı ile izah eder. İskender Afrodisî’nin bu izahı âlem ve Tanrı arasında zorunlu bir

ilişki ortaya koyar. Nedensellik fikrine getirdiği bu açılımlarla sudûr fikriyle bağlantılı bir şekilde İslam düşüncesi üzerinde etkili olur.

Âleme dair bir teori ortaya atan Plotinus'un yukarıdaki görüşlerden beslendiği ve ciddi bir tahlil sürecinin neticesinde sudûr teorisini ortaya attığı görülmektedir. Düşüncenin sürekliliği açısından Plotinus'un sudûr teorisini inşa ederken önceki filozoflardan beslenmesi dikkate değerdir.

Plotinus'u sudûr teorisini ortaya atmaya sevk eden sebeple İslam dünyasında bu teorinin filozoflar tarafından benimsenme sebebi aynıdır: "Yaratma bir eylemdir ve her eylem bir değişme halini zorunlu kılar. Tanrı ise aşkın olduğu için değişime konu olmaz. Çünkü O her türlü düşünce ve varlığın ötesindedir." Bu pasajın işaret ettiği husus açıktır. Âlemin nasıl meydana geldiği, yaratmayla açıklanamaz. Böyle bir açıklama Tanrı'nın aşkınlığına halel getirir.

İkinci bölümde Şahin, Yeni Platonculuğun Plotinus, Iamblichos ve Proclus olmak üzere üç dönemi olduğundan bahsediyor ve Proclus ve John Philoponus'un fikirleri temelinde sudûru süreç açısından ele alıyor. Proclus sudûr'u savunurken âlemin kıdemi meselesini gündeme getirir ve on sekiz delil öne sürerek âlemin kıdeminin neden zorunlu olduğunu ispatlamaya girişir. Bu delillerin hepsini zikretmeksizin birkaçını hatırlamak yeterlidir. Delillerden birinde, Proclus âlem ve Tanrı'nın ezeliyeti aynı türden ezeliyetlik olarak kabul eder ve Tanrı'nın cömertliği sonucunda âlemin meydana geldiğini iddia eder. İkinci bir delilde âlemin kusursuz bir şekilde yaratıldığını ve ezeli olduğunu gösterir. Bu delile göre âlem tesadüfen değil belli bir ezeli model dikkate alınarak yaratılmıştır. Dolayısıyla model alınan şey ezeli ise onun kopyası da ezeli olacağından âlem de ezelidir. Üçüncü bir delil ise Tanrı'nın hareketsiz olması nedeniyle yarattığı âlemin de hareketsiz olması gerektiğidir.

Tanrı hareketsiz ve değişmeyen bir varlıktır. Bu durum değişmez. Bundan dolayı O'nun yarattığı âlem de ezeli olmalıdır. Yazar Proclus'un görüşlerini serdettikten sonra onunla aynı mektepte yetişen John Philoponus'un düşüncelerini ele alıyor ve yaratma düşüncesini benimseyen Philoponus'un sudûr ve âlemin kıdemi meselesindeki tenkitlerine yer veriyor. Philoponus'un önemli tenkitlerinden birisi "sonsuz bilfiil mümkün değildir" düşüncesinden hareketle âlemin kıdeminin mümkün olmadığı sonucuna varmasıdır. İkinci bölümde yer verilen ve dikkat çekici olan bir hususu zikretmek gerekir. Yazar Proclus'un öne sürdüğü on sekiz delilin tamamını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmesine rağmen John Philoponus'un sudûr ve âlemin kıdemi hakkındaki tenkitlerini daha sathî bir şekilde ele alır.

“Antikiteden İslam Dünyasına: Süreç Açısından Sudûr” başlıklı üçüncü bölümde Şahin, Proclus ve Philoponus gibi sudûru ve âlemin kıdemini savunanlarla tenkit edenlerin İslam dünyasındaki temsilcilerini ve görüşlerini işliyor. Fârâbî ve İbn Sînâ Proclus gibi sudûru savunurken, Kindî, İbn Rüşd ve Gazzâlî mezkûr teorinin Kur’an’daki yaratma fikriyle çelişmesi nedeniyle karşısında durmuşlar ve tabir-i caizse Philoponus’un safında yer alarak âlemin kıdemi ve sudûr teorisinin sıkı eleştirmenleri olmuşlardır. Kindî ise Bir, İlk sebep ve İlk Muharrrik gibi gerek Yeni-Platoncu gerekse Aristocu kavramları kabul etmesine rağmen âlemin ezeliğini kabulün Tanrı’ya ihtiyaç duyulmamasına yani muattıl bir Tanrı fikrine sebebiyet vereceğinden yaratma fikrini savunmuştur. Varlıkları ilk (el-Evvel), orta (sevânî) ve son (âhir) şeklinde derecelendiren Fârâbî sadece sudûru kabul etmekle kalmamış aynı zamanda teoriyi en sistemli hale getiren filozof da olmuştur. Aslında varlıklar içerisinde bir hiyerarşiyi ön gören Fârâbî’nin teoriyi kabul etmesi gayet tabiidir. Yeni Platonculuk, “bir”, “akıl” ve “nefs” kavramlarıyla; Aristo ise semâvi cisimleri ele alma tarzıyla Fârâbî’nin sudûr anlayışını etkilemiştir. Temelde Fârâbî ile İbn Sînâ arasında sudûru ele almada bir farklılık yoktur. İbn Sînâ’nın sudûr anlayışında da üç ilke vardır. (1) Birden bir çıkar. (2) Vacibu’l-vücûd için düşünmek yaratmak anlamına gelir. (3) Varlıklar bir sebebe dayanıp dayanmamalarına göre “vacip” ve “mümkün” olarak tasnif edilir. İbn Rüşd’ün sudûr teorisine yaklaşımını metinleri üzerinden ele alan yazara göre sudûra yaklaşımı metinleri içerisinde farklılık arz eder. Bu farklılığın sebebi önceden kabul ettiği fikirleri sonraki eserlerinde savunmaktan vazgeçmiş olmasında yatar.

Sonuç olarak sudûr teorisi ortaya çıkışından İslam filozofları tarafından tevarüs edilene kadar birçok düşünürün katkısı ve etkisiyle şekillenmiştir. Bu teori o döneme kadar yaratma fikriyle âlemin açıklandığı İslam dünyasında filozoflar tarafından alternatif bir teori olarak görülüp kabul edilmiştir. Teorinin hem kökenini hem de İslam dünyasına intikalini ele alan eser, İslam düşünce tarihinde tanrı-âlem arasında kurulan ilişkinin temel kavramlarından birini etraflıca izah etmiştir. Bu yönüyle başlıktaki iddiasını ispatlayabildiği ve düşünce tarihimize mütevazı bir katkı sunduğu söylenebilir. Ayrıca eseri özgün kılan husus salt İslam felsefe tarihi içerisindeki birkaç şahısla kendisini tahdid etmeyip *sudûr* teorisinin menşesine ve İslam dünyasının onu nasıl tevarüs ettiğine dair dikkate değer bilgiler vermesidir.

KAYNAKÇA

Arslan, Hulusi. *Farabi ve Gazali'ye Göre Sudur ve Yaratma Nazariyelerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1994.

Şahin, Eyüp. *Sudûr: Köken ve Süreç Açısından Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2017.

Yeşil, Mehmet Ali. *Farabi ve İbn Sina'da Sudur Nazariyesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.

